

sebb volna mint „igaz legendát” definiálni. Nemcsak szigorú műértelmezés, hanem az élmény megidézése és közvetítése is. A számvetés tárgyilagossága és a szív igazságkeresése egyszerre. A belső felindultság, a lírai ajzottság néha szinte szabadverssé izzik és szárnyal benne, az ítélet mégse véti el mértékét, igazodik az értékrend valóságához. Teoretikus mondataiban is költészet lobog, a merev pátoszt megelevenítő, a stílust érzékennyé tévő. A tanulmány így nem szikkad ki a fogalmi gondolkodás szárazságától, hanem a széppróza nedveivel telítődik: az indulatok ritmusával, a dikció lendületével, a képi és novellisztikus ábrázolás leleményeivel.

Az esszéírásnak, melyet Czine művel, a másokétól megkülönböztető jegye, hogy az élet vonásait hordozza magán. Szereti mondanivalóit a lét alaphelyzeteiben — köszöntők, nekrológok, évfordulós emlékezések stb. formájában — közösség előtt, emberi szituációkban előadni. De az élőbeszéd mintája is az esszéírónak: írott mondatai mögött is ott a szó otthont idéző melegsége. Amit Németh László a mezőszilasi írói jubileumon a szónokon érzett, hogy „szemből ömlik a fény és a szeretet”, hogy hangja „jóízű” — az írásos szövegeket fogalmazó tanulmányíróra is találó megfigyelés. Az értekező prózát a szóbeliségre hangszereli, a retorika műfajain frissíti, az emberi kapcsolatok közvetlenségén. A stílus tengerszem tisztasága másik ihletforrást is idéz: a folklórt. Még az ismétlődő motívumok is — a bűvópatakszerűen visszatérő azonos formulák mint irányjelzők — a népi epika lényegkiemelő és emlékezetbe véső modorára utalnak. Retorika, folklór az esszében azonban nemcsak a megújulás, de a felhígulás lehetősége is. Az anekdota, a sémaszerűség kísértése egyszersmind. Czine kikerüli e veszélyeket. A tanulmány feszes műfaját — az élőbeszéd szabadságával és a folklór egyszerűségével — elmondhatóvá lazítja ugyan, de nem a gondolati erő csökkenése árán. Könnyedség és bonyolultság értékes ötvözetét teremti meg.

A *Nép és irodalom*: két vastkos kötet tanulmány, majd ezeroldalmi szöveg, negyedszázad esszéírói teljesítménye. A terjedelem jelzi, hogy kiadása egy régóta esedékes adósság kései törlesztése. (*Szépirodalmi*.)

GREZSA FERENC

Nép és irodalom

JEGYZETEK CZINE MIHÁLY KÖNYVÉRŐL

Látványosabb címet többet is írhatott volna tanulmánykötete fölé Czine Mihály, de szemléletére jellemzőbbet, találóbbat aligha. Az utóbbi negyedszázadban írt tanulmányainak témaköre gazdag és változatos, irodalomtörténeti és kritikus szemlélete, magatartása egyértelmű, határozott, következetes. Bizonytalan mozdulatokkal, látványos csonkításokkal fel-feltűnedező divatoknak nyoma sem látszik rajta, pedig szemlélete hangsúlyosan történeti. Nem a divatok, hanem a nép gondjainak, sorsának irodalmi kifejeződése érdekli. Értékhangsúlyait aszerint osztja, ki mennyit fogott fel a mű révén egyetemes érdekűvé és érvényűvé emelhető magyar sorsélményből, nemzeti történelemből, s történelmi motivációjú lelki rezonanciákból. Világképének teljes láthatárt, kerítéstelen égboltot mutató mappáján minden igazi értéknek helye van, minden jelentős író a maga értékeivel színesíti az összképet. Az értékrendet azonban a nép és irodalom szétválaszthatatlanságának jegyében az határozza meg, hogy ki milyen mélységben, gazdagságban, esztétikailag milyen erővel fejezi ki a maga korát. Czine Mihály nagy tárgyi ismeretanyag birtokában mindig az egészszel szembesíti az egyes írókat, ezért tart szigorú mértékét, még a legnagyobbak esetében is mindig

figyelmeztet arra a részletre is, amelyiket más — sokszor kisebb horizontú, de egyegy ponton esetleg biztosabban látó társaik — korszerűbben fogtak fel. Az értékek iránti érzékenységet tudja így társítani a nagyobbra néző mértéktartással, a megbecsülést és szeretetet az „engem esz a lúg, ha fejedet mosom” megbecsülő igényességével.

Az irodalomtudósok közül kétségtelenül Czine Mihályt ismerik személyesen legtöbben ebben az országban, s határainkon túl is az egész magyarságban. Hatalmas tárgyi tudása, a magyar irodalom bensőséges szeretete, a magyarság sorskérdései iránti erkölcsi elkötelezettsége és „szépszavú”, ékes előadásmódja tömegeket vonz az előadásaira, pedig világszerte az irodalom haláláról, értelmetlenségéről papolnak. Ő fontosnak tudja az irodalmat: a magyarság erkölcsi épsége talán legfontosabb bázisának, a nemzeti lelkiismeret, önismeret és gondolkodás felelős fórumának. Erkölcsi bizonyosságnak, óvó, megtartó és tisztító szónak. A figyelő szemekben kárpótlást érezhet sokféle leszorítottságáért, talán még azért is, hogy első tanulmánykötetét ötvenedik évén túl jelentethette csak meg. Mégis: a több ezer előadás, a keresztre feszítések közepette is mosollyal ejtett szó egy hamis legendát is font irodalomszemlélete köré. A gyakran nagyon vegyes összetételű közönség előtt tartott előadásokat értékmegmutató szenvedély fűti, az érdeklődést akarják felkelteni, bevezetnek az irodalom és történelem, irodalom és nemzeti sors összefüggéseinek világába. Érthető, hogy ilyenkor több szó esik a szándékról, az eredményekről, az értékekről, mint a hibákról, fogyatékoságokról, megvalósulatlan törekvésekről. Ezért hallani olykor, hogy Czine Mihály „mindenkit dicsér”, hogy többre becsüli a szándékot, mint az érdemet. Hogy mennyire hamis ez a legenda, bizonyítják tanulmányai. A szándékot valóban sokra becsüli, az írók küzdő embernek tudja, tanulmányaiból jó ügyekért harcoló hősök galériája áll össze. A hűség, szolgálat, emberség, küldetés, szívósság, helytállás, hídépítés — tehát az alapvetően erkölcsi töltésű, jelentésű fogalmak — tanulmányainak címében is szerepelnek, és mindig a személyiség közösségi viszonyait jelölik. Szemléleti következetesség jegyében. Mert a nemzeti lét és szabadság állandó veszélyeztetettségének forró abroncsában élő kis nép irodalmában a közösségi erkölcs, a „gerinc” esztétikai érték is. Czine Mihály szemléletében az irodalom értelme csak az ember lehet, s annak az irodalomnak van közösségi értelme, amelyik létérdekű, szabadságkereső. De a szándékot szándékként becsüli, az értékben szigorú mértéket tart. Alkat és tehetség virtuális lehetőségeit is számba veszi — a személyes érdekltség, veszteség tomorúságával, de — mindig szigorúan ítél. Azokról is, akikkel szembeni elfogultsággal gyakran sértegeti őt az irigykedő kancsalság. Az emberi arcokat lehetséges, hogy fényesebbre festi olykor, következetesebbnek, tisztábbnak rajzolhatja a szándékot is néha valamiféle példaállító szenvedélyből, de a műveket soha, senkinél. Bródytól Juhász Ferencig, Krúdytól Tamási Áronig mindenkinél érzékenyen jelzi hiányérzeteit. Konkrétan, tárgyszerűen. Az életműveket saját csúcsaikkal méri, lehetőségeikkel szembesítve ítéli meg, de nem tudnék még egy irodalomtörténést említeni, aki ennyire nagy gondot fordít a folytonos viszonyításokra, a teljes szintek fölvezetésére, árnyalt elrendezésére. Nem izoláltan vizsgálja az egyes életműveket, hanem a nemzeti irodalom összefüggés-rendszerében, s a világirodalom korabeli főáramaira is nézve.

Tanulmányai a jelleget ragadják meg, az egyéni szint és értéket veszik számba. Összegző írások. Nem vész el a részletekben, az aprólékos műelemző munkát másoknak hagyja. Az egyes művek részletező elemzését műhelymunkának tekinti, olvasói elé csak azok summáját tárja. Elsősorban a nagyobb összefüggésekre, folyamatokra figyel, de folyamatrajzai, pályaképei egyértelműen bizonyítják, hogy mély olvasóelemzői élményre építi azokat. A részletezések korában a koncepcióval törődik, szigorú fontossági sorrendet tart. Az irodalmat és az életet együtt vizsgálja. Ezért van az, hogy tanulmányaiban megelevenedik az irodalom, élő rendszerré válik, vonzó, izgató, jelentős életmutató tényezővé. Az egész magyar irodalomra néz esztétikai és táji, területi tagolódásban egyaránt. Az őstehetésekről beszélve nem hagyja említetlenül Nagy Istvánt vagy Horváth Istvánt, a magyar avantgarde-ról szólva Forbáth

Imrét. Népsorsot vigyázó szemléletéből az is egyenesen következik, hogy érdeklődése nem zárkózik szűk területre, nem egy-egy életmű vagy korszak kutatója, hanem az egész huszadik századi magyar irodalom rendszerbe foglaló ismerője. Tanulmányai összefüggő irodalomtörténet benyomását keltik, mert gazdag viszonyításai révén többnyire azoknak a helyét és értékeit is kijelöli, akikről önálló tanulmányban külön nem szól. Összegző, szintézissteremtésre törő irodalomtudósok természetesen építénekek be gondolatokat, észrevételeket mások munkáiból, a részletkutatók eredményeiből. Czine Mihály sem akar a részletekben mindenáron eredeti lenni, fontosabb számára az igazság, mint egyéniségének előtérbe helyezése. Szuverén szemlélete ezért elsősorban nem a részeredmények újdonságában, hanem a nagyobb összefüggések meglátásában, a határozott értékrendben, fontossági sorrendben, egyszerűen a koncepcióban nyilatkozik meg. Ez teszi képessé arra, hogy lényegi kérdésekben orientálja a késlekedő irodalomszemléletet, helyreigazítsa az érzéketlenségből vagy taktikából megzavart értéktudatot. Összefüggésekben, folyamatokban szemléli a magyar irodalmat, s rögtön észreveszi, ha méltatlanul torzulnak az arányok. A népi irodalom tárgyilagos, körültekintő felmérését éppen a népi irodalom hivatalos leértékelésének idején kezdte el. Illyés Gyula költészetének világirodalmi rangját akkor állapította meg, amikor még gyanakvász vette körül ebben a vonatkozásban is. Nagy László és Juhász Ferenc költészetének rendkívüli értékeit akkor bizonyította alapos elemzéssel, amikor hallgatni illett róluk, vagy legalábbis a tűztáncosok mögé lehetett helyezni korszakalkotó életművüket. A nemzetiségi magyar irodalmak gondját már akkor magára vállalta, amikor még Veres Pétert is arra figyelmeztették, hogy Magyarország író még álmában se járjon Erdélyben, s különös szemléletünk — Illyés Gyula találó megfogalmazása szerint — az elnyomás nacionalizmusa helyett az elnyomást szenvedők panaszaira kiáltott nacionalizmust.

Czine Mihály nem törődött mellékszempontokkal, nagyobbakra nézett. Értékekre figyelmeztetett, értékeket védett. Felelősséget érez a magyar irodalomért, a magyarságért, melyet Ady eszméi jegyében tekint szükségnek és értéknek az emberiség számára. Ezért vette és veszi védelmébe a méltánytalanul kezelt értékeket, s ezért emel szót az értékek teremtését akadályozó méltatlan körülmények ellen. Illyés Gyuláról írja, de nyomós okunk van rá, hogy személyes igényeként idézzük: „Az ő magyarsága — miként Adyé, Móriczé, József Attiláé és minden nagy művészünké — értékek foglalata: emberség, hűség, európai látáskör, feladatvállalás.” Ez a belső igényesség képesíti arra, hogy ne nézzen csip-csup szempontokra, hanem menjen felismert igazságai védelmére, nem törődve a gyakori anatómiákkal, gyanúsítgatásokkal sem. Írásainak szakmai értéke mellé így társul az erkölcsi bátorság, a kiállás, a vállalás. Nézeteit igazolta az idő, külön bizonyíték talán fölösleges, ha a példaként említett életművek és jelenségek lassú átértékelődésének folyamatára gondolunk. Mégis, a homlokára vert bélyegek megmaradtak szellemi életünk szokásos gyakorlata szerint: átértékeljük a tényeket, de akik az átértékelés szükségességéről meggyőztek, azokat továbbra is ellenfélnek tekintjük, mintha attól félnénk, hogy megint igazuk lesz valamiben... Czine Mihályt sokféleképpen minősítették az utóbbi negyedszázadban. Pedig irodalomszemléletének szembetűnő vonása a valóságsteret, a társadalmi érdeklődés és a hatalmas hit a szocializmus eszményeinek megvalósulásában, a szabadság demokratizmusában, a népek testvériségében. Olyan eszményeknek tudja ezeket, melyekről soha nem mondhat le a humánus, még akkor sem, ha a küzdelem eredménye olykor alig látszik. Az irodalomban is ezeknek az eszméknek az útját követi legnagyobb figyelemmel.

Egy egész század irodalmát átfogó tanulmánykötetének is ez a fővonala. A sokféle irányú továbbfejlesztéshez ösztönzést kínáló naturalizmus legfőbb vívmányának a társadalomkritikai bátorságot, a szociális érzést és látásmódot tekinti, a naturalizmus kelet-európai és magyar változatát is ezen az alapon szembesíti a korábbi nyugat-európai törekvésekkel. Bródy Sándor vegyes értékű életművéről is azt tartja leginkább kiemelendőnek, hogy a szociális látást ő hozta irodalmunkba. A századelőről és a Nyugat köréről szóló tanulmányai is ezt a szemléletet igazolják. A század-

elő művészi törekvéseit — irodalomban, zenében, festészetben, szobrászatban — társadalmi-politikai eszmék összefüggés-rendszerében, folyóiratok és egyéni törekvések sokaságát számba véve mutatja ki, hogy a század elején összetorlódva és keveredve egyszerre érezhető mindazoknak a művészi törekvéseknek és eszmeáramlatoknak a hatása, melyek Európában a XIX. század második felében jelentkeztek, de azoknak is, amelyek ott is a századforduló vívmányainak számíthatnak, s „a század elejének legnagyobb eredménye a prózában a korszerű realizmus megteremtése volt”. A Nyugat forradalmáról is ennek a jegyében helyezi át a hangsúlyt Ady gondolkodásbeli forradalmára, mert benne látja a mások által el nem ért teljességet, a közéleti szenvedélyű, a magyar valóság egészéhez szorosan kapcsolódó és széles hagyománykincset magába szívó, átértékelő művészt, aki a magyar értelmiség számára útmutatóvá válhatott volna „a falun át a városhoz, az egyéniségen át a demokráciához, a szabadságon át a szocializmushoz. A magyarságon keresztül az emberiséghez”. A Nincsen és a Halál szorításával küzdő Ady az Egésznek, Teljességnek, Mindennek vált a világirodalomban mértéket jelölő művészzé, „nagy kortársai — hozzá képest — inkább csak a részt emelték irodalomba”. Czine Mihály Ignatussal vallja, hogy a magyar irodalmat, egyáltalán a nemzeti értékeket elfogultság nélkül „világirodalmi abszolút mérték alá” kell állítani. Szemléletében — eléggé meg nem becsülhető módon — a világirodalmi mértéket nemcsak a nyugat-európai irodalmak jelentik, hanem a kelet-európai kis népek nagy művészei. Már a naturalizmusról írt tanulmányában külön fejezet foglalkozik a kelet-európai és a magyar naturalizmussal, s meggyőzően bizonyítja, hogy ezek között a történelmi sors hasonlóságának következtében sokkal több a rokon vonás, mint a nyugat-európaival. Errefelé tájékozódik Ady világirodalmi helyét kutató tanulmányában is. Móricz Zsigmond életművének tengelyébe is a kelet-európai megkésett történelmi fejlődés révén került a paraszti tematika, miként a legtöbb kelet-európai kortársánál, hiszen ezen a tájon csak a „parasztból lehetett és kellett nemzetet teremteni”. Adyból József Attila felé is nyíltak utak, a *halottak élén* költője a József Attila-i szocialista humánus útját egyengeti a magyar kultúrában. Mikszáthból vezetett út Móriczhoz és Krúdyhoz egyaránt, alkat és karakter különbözősége mellett meghatározó a különféle utak — kritikai és lírai-hangulati ábrázolásmód — választása szempontjából az lehetett, hogy Móricz a parasztságban, az újat akaró erőket hatalmas hitre találta, Krúdy pedig a dszentriáról Mikszáthnál is reménytelenebb élményekkel rendelkezve a jelen és jövő helyett nosztalgikus álomvilágot teremtett, mély létérzést foglalt prózájába, s a modern magyar próza úttörője lett. Czine Mihály árnyaltan elemzi Krúdy modernségét a XX. század elejének európai prózájával is szembevetve, bizonyos értelemben csúsnak tekinti a századelő magyar prózájában, de szigorú mértéket tart, következetesen érvényesíti koncepcióját: „Nem volt kisebb művész Móricznál, művészi eredményei sem szintelenebbek, de világa mégis szűkösebb lett a Móriczénál. Kevesebbet mondott, s többnyire mellékmondatokba szorult nála a lényeges.” S ennek okát elsősorban abban látja, hogy Krúdyt a reménytelenség lefegyverezte, eltérítette a realizmus útjáról.

Czine Mihály tanulmányaiból fő vonásaiban az egész huszadi századi magyar irodalom folyamata bontakozik ki. A századforduló és a Nyugat-korszakot az avantgarde általános jellemzése és legfőbb alakjának, Kassáknak a portréja követi, majd rendkívül gazdag képet ad a népi írói mozgalomról és majdnem minden fő képviselőjéről — Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Veres Péterről, Szabó Pálról, Tamási Áronról, Darvas Józsefről, Erdei Ferencről —, végül a két háború közötti időt tárgyaló írásait az antifasiszta irodalmat is áttekintő Radnóti-tanulmány zárja, s viszonyítási pontként állandóan ott ragyog József Attila művészete. Majd *Mozgó világ* címmel az 1945 utáni irodalmunknak a népi irodalmat folytató vonulatának jeles alakjait — Nagy László, Juhász Ferenc, Simon István, Váci Mihály, Csoóri Sándor és Sarkadi Imre művészetét elemzi. Tanulmányainak második kötetében pedig a szomszédos országok magyar irodalmáról ad áttekintést és pályaelemzéseket — egyéb, kisebb jelentőségű írások ciklusai mellett.

Tanulmánykötetének tematikai és műfaji gazdagsága és sokfélesége egyaránt

jelzi, hogy a kiadók nem kényeztették el, több önálló kötet zsúfolódott egybe a *Nép és irodalom* lapjain: áttekintő, összegző irodalomtörténeti tanulmányok, a mai irodalom jelenségeivel foglalkozó kritikai elemzések, irodalom és élet belső titkaiba világító, szépirodalmi igényű élménybeszámolók nagy írók barátságában szerzett tapasztalatokról, végül a napi kritikák füzére. Czine Mihály a magyar irodalom egyik, a közösségi sors, a nemzeti lét gondjai szempontjából mindenképpen meghatározó vonulatát konok következetességgel kutatja. Gondolkodását, világlátását döntő mértékben — Ady és Móricz után — a népi írók alakították, főként Németh László, Illyés Gyula és Veres Péter. Külön tanulmányban lehetne csak elemezni azt az árnyalt, a népi írók szándékát belülről értő, de kritikai vonásokat sem nélkülöző képet, melyet a mozgalomról és képviselőiről fest. A viszonyítások félmondatai mögött hatalmas tudás látszik. Biztos kézzel emeli ki, hogy ki mit adott az összképhez a népi irodalmon belül, s a magyar irodalomban. Az egyes életműveket egységben látja és elemzi, pontosan rajzolja meg a pályák belső ívét, csúcseit és mélypontjait egyaránt. Előítéletekkel, félremagyarázásokkal vitázva alkotja meg a maga szuverén véleményét. Éppen gazdag viszonyításaiból győződhetünk meg arról, hogy egy-egy helyen némelykor kijelentésszerűnek ható megállapításai mennyire átgondolt és alapos érvekkel alátámasztott koncepcióból fakadnak. Meggyőzően oldja fel — például Illyés Gyula és Németh László életművét elemezve — azokat a látszatellentéteket, melyeket a kritika és irodalomtörténet többnyire valóságosnak vélt.

A népi írókról szóló tanulmányai mellett majdnem mindenkiről vallomást is ír. Szűkebbül ítélkezés vádaskodhatna is, szigorúan tudományos szempontokat kérve számon. Vallomásai azonban nem irodalmi tanulmányok helyett születtek, hanem azok kiegészítéseképpen és nem csekély irodalomtörténeti nyereséggel. Élet és mű ritkán vonható egybe, de a mű mögött mindig érző és küzdő ember áll, s ennek az embernek „hétköznapi” magatartása, ízlése, apróbb-nagyobb dolgokban való vélekedése a mű egyes vonatkozásainak mélyebb megértését is szolgálja. Czine Mihály irodalomszemléletének kiemelt szempontja a mű életalakító erkölcsé és ereje, természetesen következik ebből a közösségi, életelvű igényből az, hogy a mű mögé embert is méltót kíván, hogy érdeklődéssel és szeretettel figyeli a nagy művek alkotóinak emberi arcát is. Másrészt egy-egy művész alkotómódszerének törvényeibe is beleláthatunk általa, nyomon követhetjük a közvetlen élmény művé transzformálásának folyamatát, az absztrakció mértékét, olykor indítékait is. De fontos itt egy személyes vonatkozás is: a népi írók igen hamar felismerték Czine Mihályban értő emberüket, barátságukba fogadták, hívták magukhoz. Czine Mihály pedig élete legnagyobb ajándékának tudja ezt. A személyes egymásra találásnak mélyebb, sorsközösségi értelme is nyilvánvaló. Az ilyen kapcsolatoknak szinte a természetéhez tartozik az, hogy amikor a barátság már csak emlékkép lehet, akkor a vallomás idealizálja az eltávozottakat. Ezt bizonyára Czine Mihály sem tudta elkerülni, olykor nyilvánvalónak látszik, hogy fényesebbre sikerül a kép, mint a valóságban lehetett. Ennél azonban fontosabb, hogy emlékezései, vallomásai a leginkább jellemző vonásokat lélektanilag természetességgel, pontos megfigyelésekből építve emelik ki, alakjainak a természetébe is belevilágítanak. Tanulmányaiban a művek megítélésében hajszálnyi engedményt sem tesz. Kínálkozó példák közül említsük meg a *Két költő útja* címen közismert írását, Juhász Ferenc és Nagy László költészetének egyik legelső, baráti közelségből írt és felelősen szigorú elemzését. Most eredeti változatában jelent meg (*Három költő útja*) és Simon István költészetét is elemzi. Első megjelenése óta két évtized telt el, Juhász Ferenc és Nagy László költészetéről terjedelmes szakirodalom született azóta, Czine Mihály tanulmányának tételei közkinccsé váltak, s egyetlen gondolata sem szorult lényeges korrekcióra. Ma is alpmunkának számít. Csak csodálkozni lehet azon, hogy már akkor — 1960-ban — milyen pontosan jelezte a kiemelkedő eredmények mellett a töréseket, visszafogó szélsőségeket vagy a beszüktetés felé csábító tendenciákat. A féltő szeretetbe és megbecsülésbe beletartozik a szigorú értékelés, a veszélyek jelzése is.

Az utóbbi évtized egyik legnagyobb irodalomszemléleti vívmánya bizonyára az,

hogy lassan leomlanak az egységes magyar irodalmat széttagoló, megcsonkító korlátok, s a nemzetiségi magyar irodalmakat is az egyetemes magyar irodalom részeként szemléljük és értékeljük. Ezt azonban nem volt könnyű elérni. A két világháború közötti időben a politika a társadalmi, politikai és gazdasági problémák megoldatlanságát az igazságtalan békeszerződés okozta sérelmek nacionalista jellegű ápolgatásával próbálta elföldni. A kisebbségi magyar irodalmakat is többnyire nacionalista beállításban ismertette, a nacionalizmus ébresztésének szándékával elemezte. Annak ellenére, hogy ezek az irodalmak hatalmas erőfeszítéssel próbáltak a szükségből, az adottságokból erényt teremteni, a kisebbségi humánus jegyében törekedtek olyan magatartásmoделl kialakítására, amelyik mintául szolgálhatna nagy népek számára is. Új, önálló irodalmat hoztak létre, a magyar irodalmi hagyományokhoz kapcsolódót és a helyi adottságokra figyelőt. A körülmények magyarázzák, hogy nagy irodalom a két világháború között a szinte emberfeletti erőfeszítések ellenére sem jöhetett létre. Ezeknek a kisebbségi irodalmaknak a második világháború után részben — újabb nagy veszteségek után — megint előlről kellett kezdeni mindent. Magyarországi megismerésüket és elismertetésüket pedig újabb szemléleti zavar gátolta. Magyarországon 1945 után sokáig az a nézet uralkodott, hogy a szomszédainkkal való zavartalan jó viszony érdekében tudni sem szabad a több mint hárommilliónyi nemzetiségi magyarság sorsáról és kultúrájáról. Ezt a tarthatatlan felfogást az egyetemes magyar kultúráért felelősséget érző írók és irodalomtudósok kezdettől fogva elítélték, és a saját gyakorlatukban tágabb irodalomértelmezést valósítottak meg. Köztük az ötvenes évek közepétől kiemelkedő szerepe van Czine Mihálynak. Már 1955-ben írt Szabó Gyula *Gondos atyafiság* című regényéről, Nagy István könyvéről, s azóta következetesen és folyamatosan kutatja, ismerteti a nemzetiségi magyar irodalmakat. Kétféle értelemben is nagy áldozatot kívánt ez tőle. Gyanakvásokkal, vádaskodásokkal kellett szembenéznie. Így történhetett, hogy a két világháború közti romániai magyar irodalom történetét már 1964-ben megírta, teljes terjedelmében azonban csak most sikerült megjelentetnie. Másrészt ezek az irodalmak igazán jelentősnek és maradandónak mutakozó értékeket a hetvenes évekig igen ritkán produkáltak. A kutatásukat vállaló irodalomtörténészek számtalan féltetőt vállalkozást, nagynak ígérkező és mégis kiteljesületlenül maradt, saját lehetőségeit csak távolról közelítő pályát kellett számba vennie. Az értékkutató irodalomtörténész öröme ritkán lehet maradéktalan, a műveknek többnyire nagyobb az erkölcsi ethoszuk, mint esztétikai értékük. A nép és irodalom ügyét együtt követő szemlélettel Czine Mihály szerencsésen tudja elkerülni ennek a buktatóit: nem emeli a műveket valóságos értékük fölé, de a történéssz kíváncsiságával követi az emberi szándékok, vállalkozások útjait is, számba veszi ezek erkölcsi-gondolati értelmét. Eleven folyamatokat rajzol, s ezekből nemcsak a hősi küzdelmet látjuk az irodalomért, nemzetiségi kultúráért, önismeretért, hanem azt is, hogy a közösségért hozott áldozatok nem voltak hiábavalók, mégiscsak belőlük alakult ki az a szellemiség, amelyik immár jelentős művek, jelentős gondolkodók szellemi-közösségi fluidumává válhatott. Olyan tartást, erkölcsiséget formált ki és olyan sokirányú esztétikai-gondolati próbálkozást tett, amelyet nem kerülhet meg a jövőt kémlelő tekintet sem.

Czine Mihály esztétikai vagy poetikai kérdésekről is olyan szemléletesen tud beszélni, mintha történetet mesélne. Már Szabó Pálról írott könyvével kapcsolatban észrevette Béli Miklós, hogy következetesen kerüli a szaknyelv nehézkes fogalmazásait, mégsem mond kevesebbet az „elvont nyelvezetű dolgozatoknál”. Tanulmányainak ezt a kitüntető vonását azért is érdemes külön megfigyelni, mert ez összefügg szemléletének közösségi elkötelezettségével: a nagyközönség számára is kama-toztatni képes olyan elméleti, esztétikai indítású gondolatokat, melyeket csak a be-avatottak számára szokott tartogatni a szaknyelv. „Regénye a tényekből építkező modern epikának egyik világirodalmi szintű megvalósulása. Nagy stílárís többlettel: a tényeket közlő mondatok hajlataiban is ott él a népdalokra és balladákra emlékeztető poézis. S jelzi a modern regény másik tendenciáját is: a gondolat, a jelkép jelenlétét” — írja Sütő András könyvéről. Elemzéseinek külön szint ad az értékek

szeretete. Személyes öröm különösen akkor dallamosítja hangját, ha a népiség és realizmus korszerű megújulását tapasztalja egy-egy kiemelkedő műben, Sütő András vagy Dobos László regényében például. Saját elgondolásainak igazolását is érezheti ezekben. Hiszen ahhoz, hogy a nemzetiségi irodalmakkal való foglalkozás ne erkölcsi vállalkozás legyen csupán, a kiemelkedő művek teremtették meg a vitathatatlan lehetőséget és szükségét. A közvetlen, személyes érdekeltség, egyfajta erős empatikus képesség eredményezi, hogy Czine Mihály tanulmányaiban, esszéiben a század magyarságának — nemzetiséginek és itthoninak egyaránt — még a hangulatváltozásai is pontosan tükröződnek, a tényekre rezonál a lélek és a nyelv.

Czine Mihály irodalomtudósi portréjához feltétlenül hozzátartozik az irodalom népszerűsítésének önzetlen vállalása is. Könyvének második kötetéből mégis elmaradhatott volna a „Könyvről könyvre — a rádió hullámhosszán” ciklus. Ezek a kritikák és könyvajánlások is sok értékes gondolatot tartalmaznak, de rövidegüknél és alkalmiságuknál fogva nem mindig elegendőek a körültekintő értékelésre, inkább olvasáshoz kedvet csináló szerepük van. Ez ugyan nagyon fontos, de egy ilyen gazdag tanulmánykötet végén mégis többször hiányérzetet hagy.

A *Nép és irodalom* a korszerűen realista, történelmet és irodalmat kölcsönhatásában vizsgáló irodalomszemlélet szuverén megvalósítása. Az értékek iránti fogékonyságot szerencsésen egyezteteti a közösségi, nemzeti felelősséggel és elkötelezettséggel. A „népsorsot vigyázó” írás legteljesebb tudományos megvalósulása. Irodalmat lehet másképpen is közelíteni, kell is, de az is bizonyos, hogy nagyon szegény és önmagáért való lenne az az irodalomszemlélet, amelyik mellőzné Czine Mihály tanulmánykötetének szempontrendszerét.

GÖRÖMBEI ANDRÁS

KOTSIS NAGY MARGIT MUNKÁJA